

Η ζωγραφική παράδοση στην παράσταση του Αριστοτέλη σε βυζαντινούς και μεταβυζαντινούς ναούς του Βαλκανικού χώρου (Δρ Θεοχάρης Προβατάκης)

[/ Πεμπτούσια](#)

Λατρευτός ήταν ο Μέγας Αλέξανδρος, θαυμαστός κατά συνέπεια ο δάσκαλος του ο Αριστοτέλης που αν και πέρασαν είκοσι τρεις (23) αιώνες από το θάνατό του, η πνευματική του ακτινοβολία λάμπει ακόμη και στους σημερινούς καιρούς. Γι'αυτό με πολύ δισταγμό ανέλαβα στα περιορισμένα όρια μιας επιστημονικής ανακοίνωσης να παρουσιάσω τη ζωγραφική παράδοση στην παράσταση του Αριστοτέλη σε Βυζαντινούς και μεταβυζαντινούς ναούς και μοναστήρια στον ουδέτερο βαλκανικό χώρο, να σκιαγραφήσω το πρόβλημα και να δώσω τις πιθανότερες λύσεις του φαινομένου.

Εικ. 2. Ο Αριστοτέλης ως Προφήτης . Τοιχογραφία Μονής Ιβήρων Αγίου Όρους, 18ου αιώνα.

Να εντοπίσουμε δηλ, με τη βοήθεια της έρευνας, τις παραστάσεις εκείνες του Σταγειρίτη φιλόσοφου που σώζονται ως τις μέρες μας σε ναούς και μοναστήρια και στη συνέχεια να αποδείξουμε ότι η Αριστοτελική σκέψη εξακολουθούσε να

επιδρά και να συγκινεί βαθειά τόσο κατά τους βυζαντινούς όσο και μεταβυζαντινούς χρόνους όχι μόνον εκείνους που ασχολήθηκαν με τη φιλοσοφία και την τέχνη, αλλά και πολλούς άλλους επώνυμους ή ανώνυμους που ανήκαν στα ευρύτερα στρώματα των Ορθοδόξων λαών της Βαλκανικής Χερσονήσου. Και είναι αλήθεια πως τα διδάγματα, οι θεωρίες και τα συμπεράσματα της καταπληκτικής αυτής διάνοιας, που εκτείνονται σ'όλους τους χώρους της επιστήμης, της φιλοσοφίας και της τέχνης κατηύθυναν για αιώνες ολόκληρους την ανθρώπινη σκέψη παρ «όλες τις εξελίξεις και τις μεταβολές της ανθρώπινης γνώσης.

Σε όλους είναι γνωστοί οι όγκοι των αρχαίων συγγραμμάτων των σχολιαστών του μεγάλου φιλοσόφου όπως και γνωστά είναι όσα οι Βυζαντινοί αλλά και οι μεταγενέστεροι Έλληνες έγραψαν και είπαν για τον Αριστοτέλη (1). Σε αδημοσίευτο χειρόγραφο του μάλιστα ο ιερομόναχος Δανιήλ Φιλιππίδης από τις Μηλιές του Πηλίου (1758-1832) χαρακτηρίζει τον Αριστοτέλη ότι είναι «... ο κόσμος και το καύχημα της Ελλάδος» (2). Δεν είναι όμως γνωστό στο ευρύ κοινό ότι, κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας αλλά και κατά τους βυζαντινούς ακόμη χρόνους μοναχοί του ορθοδόξου κυρίως χώρου, αλλά και απλοί λαϊκοί άνθρωποι του λαού «τάχατες και ζουγράφοι», όπως σημειώνουν στα έργα τους, ελεύθεροι από κάθε μισαλλοδοξία και απερίσπαστοι από τις πολλές βιωτικές μέριμνες, συνέχιζαν όχι μόνο την αντιγραφή των έργων του Αριστοτέλη και του Πλάτωνα και των άλλων σοφών της αρχαιότητας αλλά και τους ζωγράφιζαν μεταξύ των αγίων, των οσίων, των προφητών και των μαρτύρων της Ορθόδοξης Εκκλησίας μας μέσα σε βυζαντινούς και μεταβυζαντινούς ναούς και μοναστήρια όχι μόνο του βαλκανικού χώρου αλλά και άλλων ευρύτερων περιοχών της κεντρικής Ευρώπης και της μεσογειακής λεκάνης.

ΕΙ Κ .1 . Ο Αριστοτέλης. Τοιχογραφία ναού Αγίου Γεωργίου Νεγάδων Ζανορίου, έτους 1792.

Από επιτόπια έρευνα που πραγματοποιήσαμε τόσο στο Άγιο Όρος όσο και σε άλλες περιοχές του ελληνικού και ευρύτερου βαλκανικού χώρου, αλλά και από πληροφορίες που συγκεντρώσαμε, εντοπίσαμε επτά (7) παραστάσεις του Αριστοτέλη στην Ελλάδα, δύο (2) στη Βουλγαρία, μία (1) στην Κωνσταντινούπολη, έξι (6) στη Ρουμανία, μία (1) στη Ρωσία, μία (1) στη Μικρά Ασία, μία (1) στην Παλαιστίνη, δύο (2) στην Ιταλία και μία (1) στη Γερμανία. Οι παραστάσεις αυτές βρίσκονται μέσα σε ναούς ή καθολικά μοναστηριών. Εκείνες μάλιστα που βρίσκονται στον ελληνικό χώρο είναι σε πολύ γενικές γραμμές οι ακόλουθες.

Στο Καθολικό της Μονής Βελλάς της Ηπείρου που κτίστηκε περί τον 11ον αιώνα υπάρχει σε μεταγενέστερη εικονογράφηση η απεικόνιση τεσσάρων φιλοσόφων της αρχαιότητας (Πλούταρχος-Αριστοτέλης, Πλάτων-Σόλων) που βρίσκονται στο κάτω διάζωμα στις απολήξεις της αψίδας προς το δεξιό μέρος του νάρθηκα. Ο Αριστοτέλης, που εικονίζεται οξυγένης με σαρίκι στο κεφάλι, πλούσιο χιτώνα και βαθιά σκέψη, κρατεί με το δεξί του χέρι κύλινδρο βιβλίου ενώ με το αριστερό ανεπτυγμένο ειλητάριο που γράφει: « Ακάματος φύσις Θεού γέννησις δι' αυτού γάρ ο αυτός ούσιούται λόγος» 3(), που σημαίνει άτι η φύση που δεν κουράζεται γέννησε το Θεό γιατί απ'αυτόν πήρε ουσία (νόηση) ο Λόγος του Θεού.

Στο Καθολικό της Μονής Ζωοδόχου Πηγής της αποκαλούμενης Γόλας που βρίσκεται πέντε χιλιόμετρα από την κωμόπολη Γοράνοι Σπάρτης εικονογραφούνται

στην εσωτερική πρόσοψη της δυτικής πλευράς του νάρθηκα και μάλιστα στην πάνω από τις τρεις ζώνες εννέα (9) φιλόσοφοι (Σόλων,Θουκυδίδης, Πλούταρχος, Σιβύλλα η σοφή, Αριστοτέλης, Πλάτων, Χίλων και Όμηρος), μεταξύ των οποίων ο Αριστοτέλης γέρων βουρλογένης με μανδύα σε σχήμα φελονίου κατά μήκος του οποίου υπάρχουν εναλλασσόμενες μαύρες και λευκές γραμμές. Στο αριστερό του χέρι κρατεί αναπτυγμένο ειλητάριο με την μόλις διακρινόμενη επιγραφή «Ακάματος φύσις Θεού γέννησιν...». Η όλη τεχνική της παράστασης υπενθυμίζει έργα του 14ου αιώνα (4).

ΕΙΚ.3. Ο Αριστοτέλης ως Προφήτης, Τοιχογραφία Τράπεζας Μονής Μεγίστης Λαύρας Αγίου Όρους, 16ου αιώνα.

Στην Τράπεζα της Μονής Λαύρας, του Αγίου Όρους (5) που κτίστηκε κατά το 1512 όπως βεβαιώνει σχετική επιγραφή που εικονογραφήθηκε μεταξύ των χρόνων 1527 και 1535, υπάρχει στο νότιο τοίχο η παράσταση της Ρίζας του Ιεσσαί. Αριστερά

και δεξιά του εξαπλωμένου Ιεσσαί εικονίζονται όρθιοι δώδεκα φιλόσοφοι της αρχαιότητας: Σωκράτης, Πυθαγόρας, Αιαλήα, Σόλων, Κλεάνθης, Φίλων, Όμηρος, Αριστοτέλης, Γαληνάς, Σιβύλλο, Πλάτων, Πλοούταρχο, μεταξύ των οποίων ο Αριστοτέλης (6). Φέρει επίσημη στολή βυζαντινού αξιωματούχου με διακοσμημένο στέμμα και παριστάνεται με εξιδανικευμένη μορφή. Φορεί ζωσμένο πτυχωτό χιτώνα με κεντημένα επιμάνικα ενώ ο διακοσμημένος με σταυροειδή κυκλικά και ρομβοειδή σχήματα μανδύας πορπούται στον αριστερό ώμο του.

Ο Αριστοτέλης που ατενίζει κατά τα 3/4 προς τα δεξιά έχει υψωμένο το δεξί του χέρι ως να ομιλεί ενώ με το αριστερό κρατεί ανοιγμένο προς τα κάτω ειλητάριο που γράφει «*Φώς τής άγιας Τριάδος λάμπει επί πάσαν τήν κτίσιν καί τό Χριστού φως ποιείται εις αιώνα αιώνος Θεός ανιστά τέλος*» (7). Ερμηνευόμενο το κείμενο αυτό σημαίνει: Το φως της Αγίας Τριάδος θα ακτινοβολήσει σε όλη την κτίση (το σύμπαν) και το φως του Χριστού μένει στους αιώνες των αιώνων, ο Θεός δημιουργεί τέλος.

Σημειώσεις

1. 1Ειδική έρευνα βεβαιώνει άτι από 1900 χειρόγραφα που φυλάσσονται σήμερα σε μοναστικά κέντρα, Βιβλιοθήκες και ιδιωτικές συλλογές τα 795 δηλ, 41,8% είναι κείμενα αριστοτελικά με ερμηνείες και παραλλαγές της Αριστοτελικής σκέψης. Πρόχειρα μάλιστα σημειώνω παλαιότερους και νεώτερους συγγραφείς, όπως τους Αλέξανδρο Αφροδισέα, Νικηφόρο Βλεμμίδα, Ιωάννη Στωβαίο, Γεώργιο Παχυμέρη, Θεόδωρο Μετοχίτη, Ιωάννη Φιλόπονο, Μιχαήλ ψελλό που ασχολήθηκαν με την Αριστοτελική σκέψη και που τα έργα τους αντιγράφονταν σ'όλη την περίοδο της Τουρκοκρατίας. «Άλλοι πάλι, όπως οι Θεόφιλος Κορυδαλλέας, Γεράσιμος Βλάχος, Νικόλαος Κούρσουλος, Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος παρέμειναν ως ερμηνευτές του έργου του Αριστοτέλη ενώ τα έργα των Δαμασκηνού Στουδίτη, Βικέντιου Δαμωδού, Ιωάννη Καρυοφίλλου, Γεωργίου Κορεσίου, Ιωαννικίου Μαρκουρά, Μελετίου Τυπάλδου, Σεργίου Μα-κρσίου, Μελετίου Συρίγου κ.ά..χαρακτηρίζονται ως παραλλαγές της Αριστοτελικής σκέψης. Ειδικότερα, από την εύρεση της τυπογραφίας ως τα τέλη του 17ου αι. πραγματοποιήθηκαν συνολικά πάνω από 250 εκδόσεις και μεταφράσεις έργων του Αριστοτέλη, πράγμα που σημαίνει ότι τα αριστοτελικά έργα είχαν μεγαλύτερη διάδοση τα χρόνια εκείνα από τα σημερινά.

2. Βλέπε χειρόγραφο Βιβλιοθήκης Μηλεών Πηλίου, τόμος 15ος,φ. 4 α.

- 3. Κωνταντίνου Σπετσιέρη, «Εικόνες Ελλήνων Φιλοσόφων εις Εκκλησίας», Επιστημονική Επετηρίς της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου

Αθηνών,πε-ρίοδος Β», τόμος ΙΔ, Αθήνα (1963-1964),σελ. 413.

1. Κωνσταντίνου Σπετσιέρη, βλέπε παραπάνω, σελ. 406.
5. Θωμα Προβατάκη, Το «Άγιον Όρος, σύντομη ιστορία του «Άθω και σκιαγραφία των μνημείων του. Θεσσαλονίκη 1983, σελ. 34 κ. εξ.
6. Θεοχάρη Προβατάκη, Το «Άγον Όρος, ιστορία-τέχνη-παράδοση, Αθήνα,σελ. 136.
7. G. Millet , Monuments de l'Áthos, I. les peintures, Paris 1927. πιν. 15. Πρβλ. Κ. Καλοκύρη,»Άθως, Αθήναι 1963, σελ. 149, εικόνα Α'. Κων/νου «Σπετσιέρη, όπου παραπάνω, σελ. 387-401.

(απόσπασμα από την εργασία του Θεοχάρη Μιχ. Προβατάκη με τίτλο: Η ζωγραφική παράδοσις της παράστασης του Αριστοτέλη σε βυζαντινούς και μεταβυζαντινούς ναούς και μοναστήρια στο βαλκανικό χώρο, Πρακτικά του δευτέρου Πανελληνίου Συμποσίου, Κασσάνδρα Χαλκιδικής, 16-18 Οκτωβρίου 1987-1989, Έκδοση Ιστορικής και Λαογραφικής Εταιρείας Χαλκιδικής, Θεσσαλονίκη 1987)